

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ЗМІСТ НАЗВ ЖИТЛОВОГО КОМПЛЕКСУ У ТВОРАХ Т.Г. ШЕВЧЕНКА ТА В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ПІВНОЧІ МОЛДОВИ

ІГНАТЕНКО Д.А.,

*Бельцький державний університет ім. Алеку Руссо
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова*

У статті представлено результати компаративного аналізу лексики житлового комплексу в творах Т.Г.Шевченка та в українських говірках на півночі Молдови. Існування слова Тараса Шевченка в українських говірках за межами України свідчить про здійснення основного призначення мови діаспори – етнічної ідентифікації та збереження рідної мови і культури.

Ключові слова: *Тарас Шевченко, етнолінгвістика, українська діалектологія, північ Молдови.*

The article presents the results of the comparative analysis of the vocabulary of housing complex items in the works of Taras Shevchenko and Ukrainian dialects in northern Moldova. The existence of the words of Taras Shevchenko in Ukrainian dialects outside of Ukraine shows the implementation of the main purpose of the language of the Diaspora – ethnic identification and retention of the native language and culture.

Key-words: *Taras Shevchenko, Ukrainian dialectology, north of Moldova.*

Найменування житлового комплексу становлять лексику активного ужитку як у літературній формі, так і в діалектній формі української мови. Вони належать не тільки мовному континуумі, а й є складниками численних культурно-історичних традицій (є безпосередніми «учасниками» родинних, календарних, суспільних обрядів, входять до складу усної народної творчості, є знаками та символами української культури тощо). На сучасному етапі розвитку мови як елемента культурної спадщини нації кількість найменувань житлового комплексу є досить різноманітною. Їх дослідження в структурно-семантичному змісті тематичної групи лексики «Житло» в літературній мові та в народних говірках дає змогу розкрити духовний потенціал нації. Студіями, об'єктом зацікавлення яких обрано тематичну лексику назв житлового комплексу, є дослідження К.Д. Глуховцевої, Л.І. Дорошенко, Л.М. Тищенко, Л.А. Власової, Н. Шубіної, Т.П. Піцури, О.М. Євтушка, Д. Годера, Я.В. Просалової.

Мова творчості Т.Г. Шевченка не перестає бути в центрі уваги дослідників, адже, на думку М. Рильського, «великі поети – завжди сучасники для нових поколінь, які щоразу відкривають у них нове, суголосне своїй добі» [3:6]. Дослідження мови творів Тараса Шевченка належать І. Огієнку, О.Н. Синявському, І.К. Білодіду, М.Т. Рильському, Л.А. Булаховському, В.М. Русанівському, П.Д. Тимошенку, Г.П. Їжакевич, Г.Г. Біловус. Т.Г. Шевченко як світоч і філософ української культури, основоположник нової літературної української мови, стверджуючи її багатство, різноманітність та універсальність, усвідомлено унікав уживання діалектної лексики, хоча, безумовно, був у невідривній близькості до народних джерел. Іван Огієнко, один з найперших та найкращих дослідників мови Т.Г. Шевченка, зазначав, що «народний елемент, головно пісенний, став основним у Шевченковій мові. Його рідна Кирилівка знаходиться у південній Київщині, географічному осередкові української землі: звідси до західних говірок яких 40-60 км, а до північних – 25-40» [2:8]. Отже,

вихований народними піснями, релігійними читаннями, місцевим мовленням, яке лягло в основу літературної української мови, Тарас Шевченко очистив мову «Кобзаря» від локалізмів, говіркових виразів, селянського жаргону, що «зробило його мову чистою й надавало їй ознак літературності... ось чому вона могла легко стати соборною мовою» [2:20, 23]. Феномен генія Т.Г. Шевченка у тому, що до кожного, хто прагне його почути, він звертається з першої половини XIX ст., проте його Слово завжди є сучасним, доречним, правдивим.

Живе мовлення українців Молдови, які, за висловленням В.Г. Кожухаря, «є невід'ємною часткою українського народу, з одного боку, з іншого – гармонійною складовою частиною народу Республіки Молдова, де вони багато століть жили в мирі і злагоді з молдованами та представниками інших етносів» [1:38], не є достатньо дослідженим, зокрема лексика житлового комплексу не вивчалася. Це зумовлює **актуальність** та доречність нашої теми.

Метою дослідження є аналіз найменувань житлового комплексу у літературній та діалектній формах української мови; наше **завдання**: виокремити тематичні групи лексики (далі ТГЛ) житлового комплексу та лексико-семантичні групи (далі ЛСГ) в їх межах; провести паралелі між функціонуванням зазначеної ТГЛ в літературній та діалектній формах української мови; визначити етнокультурний зміст найбільш вживаних лексем та їх стилістичних функцій. Джерельною базою дослідження послужили збірка Т.Г. Шевченка «Кобзар» та записи живого мовлення, здійснені в північних районах Республіки Молдова: Бельцькому, Глоденському, Ришканському, Синжерейському, Фалештському, Окницькому, Бричанському.

Проведене дослідження дозволило виокремити в межах ТГЛ житлового комплексу ЛСГ «Найменування житлово-господарського комплексу», «Елементи будівництва», «Найменування приміщень у селянській споруді», «Найменування опалювальних споруд і їх частин», «Найменування господарських будівель».

У Тараса Шевченка, для якого поняття *хата, сім'я, рід* є чи не найріднішими, кожне слово дбайливо продумане, відібране, відшліфоване, тому назви житлового комплексу в контексті його творів, окрім номінативної, виконують аксіологічну, гносеологічну, морально-виховну функції, працюють на розкриття характеру персонажів, явищ, суті ідейно-тематичного змісту, виступають знаковими, символічними образами.

Чи не найуживанішою у творах Т. Шевченка виступає лексема *хата*, яку знайдено майже на кожній сторінці «Кобзаря». У *Словнику української мови* зазначено такі лексико-семантичні варіанти багатозначної лексеми *хата*: «сільський одноповерховий житловий будинок», «домівка, господа», «тирчасове пристановище для кого-небудь»; «внутрішнє житлове приміщення такого будинку, кімната»; «родина, люди, які живуть, перебувають в одному такому приміщенні»; «квартира» [СУМ, XI:29]. У Тараса Шевченка це містке поняття розширює своє значення і наповнюється, окрім зазначених, більш глобальними – це і Україна, і українська нація, і батьківщина, і продовження роду, і мрія, і мета усього життя. На позначення семени «житловий будинок» Т. Шевченко вживає номени *хата, хатина, хатка, хатиночка, хаточка, оселя, господа, дом, будинки, палати, покої, хори, дом, жилище, байрак, квартира*,

пустка. Істотною є диференціація назв за етнічною приналежністю, так, в українському континуумі вживані назви **хата, хатина, хатка, хатиночка, хаточка, оселя, господи**; стосовно ворожнечої політики польської шляхти, панів, що зрадили своєму народові, – **будинок** (в будинку з панями, ночували ляшки в будинках з жидами, шляхта у будинках мліла, будинки погані), **палати** (білі палати, високі палати, прокляті палати), **покої** (пан бере в покої, покої не мазані, замкнуті покої, сумні покої, возобновленні покої), **хоромы** (хоромы барские); негативного навантаження набувають номени **байрак, пустка** («бездушні», спустошені приміщення), **квартиря** (відбиває негативне ставлення до москалів). За образом хати у Тараса Шевченка постає вся Україна: *У моїй хатині, як в степу безкраїм, Козацтво гуляє, байрак гомонить; У моїй хатині синє море грає, Могила сумує, тополя шумить* («Гайдамаки», с. 69); *Отак німота запалила Велику хату* («Єретик», с. 220); *А ми, Упоравшись, пішли шукати Нової хати, і нашли Зелену хату і кімнату У гаї темному. В дугах, В степах широких, в байраках Крутих, глибоких. Всюди хата.* («Варнак», с. 364).

Назви житлового комплексу Т. Шевченко вводить у численні словосполучення, які в українській ментальності є сталими виразами, закріпленими у свідомості: *нова добра хата, веселі хати, маленька хата, біленька хата, в хатині тихій і веселій*; вирази *убога хата сироти, удовина хата, синова господи, кумина хата* за принципами української етнопедagogіки постають символічними, до яких в українському селі виховалось особливе ставлення. Володіючи словом як зброєю, Т. Шевченко презентує справжнє становище тогочасної України пронизливими епітетами: *безверха хата, горілая хата, нетоплена хата, покинута хата, нечепурні хатки, смердяча хата, нетоплена пустка, холодна хата, чужа хата, погана хата, холодна оселя, убога мала хата, в убогій і чужій хатині.*

Номен **хата** у творах Тараса Шевченка входить до складу:

- одиниць мовного етикету українців, що відбиває світогляд, національне виховання та принципи української етнопедagogіки: *Добрідень же, тату, в хату!* (Гайдамаки); *Добривечір в хату!* («Гайдамаки»); *Просимо ж у хату!* («Наймичка»);
- порівняльних зворотів: *у моїй хатині, як в степу безкраїм* («Гайдамаки»); *ніби мати покинула хату* («Наймичка»); *в хаті, як у раї!* («Сова»); *хатки біленькі виглядають мов діти в білих сорочках* («Сон»); *мов у теплій хаті* («Буває в неволі»); *неначе дівчина, хатина* («Сестрі»), *мов у теплій хаті* («Буває в неволі»);
- фразеологічних одиниць: *світ – не хата* («Гайдамаки»); *тече вода і на гору багатому в хату* («Сова»); *немає злomu веселого дому* («І мертвим, і живим...»); *лежа в хаті ще опухнеш* («Москалева криниця»); *хоч продавай хату* («Меж скалами»); *дітей годувати в нетопленій хаті* («Ой я свого чоловіка»); *тяжко дітей годувати у безверхій хаті* («Наймичка»); *тяжко умирати в чужій теплій хаті* («Наймичка»); *ні родини, ні хатини* («Катерина»); *не женися на багатій, бо вижене з хати* («Не женися»); *в чужій хаті тецу поважати* («Нащо мені женитися»); *у матері в хаті старітися* («Було, що роблю»); *добро, у кого є господи, а в тій господі є сестра чи мати добрая* (за першим рядком); *усюди божа благодать – і в*

серці, і в хаті («Сон»); в своїй хаті своя правда, і сила, і воля («І мертвим, і живим...»); поки живе надія в хаті, нехай живе, не виганяй («Варнак»).

- метафоричних образів: і сумно-сумно в хаті стало («Гайдамаки»); кладе в темну хату, глибока оселя, хату глибоку будує («Гайдамаки»); жилище мрачної тишини, в темній хаті сырой, в світелке темной и сырой («Слепая»); давнє лихо прокинулось в хаті («Наймичка»); благодать з-за гаю темного вернулась до діда в хату спочивать («Наймичка»); хата пустою смерділа («Відьма»); хата пустою гние («Не спалося»); ще прийде ніч в смердячу хату («А.О. Козачковському»); молодую, Пренепорочною, святою В малій хатині буде жить Любовь та чистая («Петрусь»).

Боляче і дбайливе ставлення Шевченка до хати, наповнення цього слова найглибшим смислом, вірогідно, пов'язане з реальною відсутністю власного дому у самого Тараса, з його безкраїм почуттям самотності, що пронизує кожен рядок його поезії. Наслідки цього залишились в народному мовленні, адже і досі існує вираз *Шевченкова хата, Шевченківська хата* у значенні «бідна, покинута хата».

В українських говірках на півночі Молдови семема «селянський житловий будинок» в усіх обстежених районах презентована лише лексемою *хата*: ми *зразу жили в мамині хаті/потом уже строїлис'* (с. Берлінці, Бричанський р-н, від Бурлаки М. І., 1935 р. н.), рідше *дом*: *я тут построїв/третій дом на вузлов'ї* (с. Нові Фундури, Глоденський р-н, від Єсипчука В. Т., 1934 р. н.). Припускаємо, що така перманентність, неваріативність у вживанні пояснюється сакральним ставленням до даного поняття в українській ментальності.

У межах ЛСГ «Найменування житлово-господарського комплексу» у творах Т.Г. Шевченка часто вживаними є лексеми, що відтворюючи культурно-національний колорит, стали символами української культури, наприклад: на позначення семема «захищена від обвалів зрубом вузька глибока яма, яка служить для добування води з водоносних шарів землі» вживається лексема *криниця*, яка є символом батьківщини, здоров'я і сили, святості і чистоти, безсмертя народного духу [6:277]: *Щоб вороги не бачили; Прийде до криниці, Стане собі під калину, Заспіває Гриця* («Катерина»). У досліджуваних говірках номен *криниця* теж набуває етнокультурного наповнення, відбиваючи менталітет нашого народу. Так, за зібраними текстами, криниця в українському селі постає символом води як сакрального поняття (загадковістю та містичністю наділено саме віднаходження води в землі, тобто місце, де можна копати криницю, могли знати тільки обізнані люди, наділені особливим чуттям, «ті, що знають»): *буў такий чо ло'в'ік/шо знаў/в'ідки ја знају/як в'ін знаў/приходиў і ка'заў/от тут ко'пай/і та'ка хароша вода/луч':а вода/та'ка ўкусна* (с. Поповка, Фалештський р-н, від Габур Н.І., 1944 р. н.); символом пам'яті та продовження роду: *ц'у кер'ниц'у шче мій д'ід ко'пай/всі знајут', шо то јо'го кер'ниц'а* (с. Садове, Бельцький р-н, від Пироган М.Я., 1935 р. н.); символом гостинності, доброзичливості, небайдужості (криниці не закривали від людей, робили так, щоб зручно було брати води, навіть забори ставили поза криницями): *чоло'в'ік і'де до'рогоју/то пуст' в'ін чу'жій чу'жих/в'ін со'б'і п'ішоў/вит'агнуў во'ди/по'пиў* (с. Рекерія, Ришканський р-н, від Грину В.І., 1937 р. н.); символом об'єднаності, згуртованості (здебільшого криниці копали

гуртом, «клакою», «магалою»): *кер/ниц'у ро/били вс'ї/ мага/ла/ три су/с'їди жіх/ади/ ми/ та су/с'їда і ца су/с'їда* (с. Сverd'як, Ришканський р-н, від Губік А.В., 1941 р. н.); осередком суспільного життя: *'зараз теле/в'їзор је/ вс'ї /новост'ї/ а то/д'ї ја/к'ї/ су/с'їдка го/воре/ гаї ти/ бе/ри ка/зан во/ди/ пого/воримо/ /новост'ї /коло кир/ниц'ї /були* (с. Стурзовка, Глоденський р-н, від Панько М.Г., 1947 р. н.). Помітна варіативність за територіальною та віковою диференціацією лексем *колодець, колодез, кирниця, кирниця, кірниця, тірнеца, журавель*.

Семему «огорожа, ворота» у творах Т.Г. Шевченка реалізують лексеми *тин, попідтинню, ворота, мур, ограда, забор, перелаз*, що зазнають міцного символічного навантаження та частого вживання, зокрема лексеми *тин, попідтинню* символізують відсутність роду, сім'ї, безталанність: *На кого собаки на улиці лають? Хто голий, голодний під тином сидить?* («Катерина», с. 38); *В Україну ідїть, діти! В нашу Україну, Попідтинню, сиротами, А я – тут загину* («Думи мої, думи мої», с. 50); в українських говірках півночі Молдови функціонують номени *ворота, забор, плїт, мур, штахети, перелаз*.

У складі ЛСГ «Елементи будівництва» у творах Т. Шевченка та в досліджуваних говірках функціонують назви *вікно, порїг, стїни, дверї, причїлок*; відмінності зазначено у вживанні лексем *кватирка, кватирочка – форточка, віконечко; віконниця – подоконик; призьба – приспа, преспа; стрїха – під, дах, стрїха, криша; стеля – стеля, потолок*.

У межах ЛСГ «Найменування господарських будівель» у творах Т. Шевченка вживані лексеми *льох, клуня, комора, стодола*, а в українських говірках півночі Молдови функціонують назви *сарай, шопа, стодола, комора, піднавес, льох, погрїб, подвал, бурдей*.

Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що тематична група лексики житлового комплексу не тільки активно функціонує в літературній та діалектній формах української мови, але й виконує гносеологічну та аксіологічну функції, зберігаючи й передаючи досвід, історію і культуру українського народу. Якщо в українських говірках на півночі Молдови особливості вживання побутової лексики зумовлено лінгвальними та позалінгвальними чинниками, серед яких чільними є міжмовні контакти з молдо/румунськомовним та російськомовним населенням, розвиток матеріальної культури, зменшеність кількості населення старшого віку; то у творах Т. Шевченка побутова лексика переважно вживана у символічному аспекті. Існування слова Тараса Шевченка в українських говірках на півночі Молдови свідчить про здійснення основного призначення мови діаспори – етнічної ідентифікації та збереження рідної мови і культури, тобто причетність українців Молдови до загальноукраїнського національного ядра.

Література

1. Кожухар В.Г., *Українці Молдови: сторінки історії* / Українці Молдови. Історія і сучасність, Кишинів, 2008, с. 19-44.
2. Огієнко І., *Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови*, Вінніпег, 1961, 260 с.
3. Рильський М., *Вогненне слово Тараса*, Київ, Радянська школа, 1984.
4. Семенов О., *Етнолінгводидактична культура педагога. Практикум: Навч. посібник*, Київ, 2006, 241 с.

5. Сергеева М.С., *Житло*: [Електр. ресурс], <http://litorys.org.ua/istkult/ikult15.htm>
6. *Україна в словах. Мовоукраїнознавчий словник-довідник*: Навч. посіб. / Упоряд. і кер. авт. кол. Н.Данилюк, Київ, ВЦ Просвіта, 2004, 704 с.
7. *Словник української мови*: в 11-ти т., К., 1970-1980.
8. Шевченко Т.Г., *Кобзар*, Київ, Дніпро, 1980, 612 с.